

Spiritualita jako touha po prožitku

Prof. PhDr. Pavel Říčan se jako pracovník Psychologického ústavu Akademie věd ČR věnuje psychologii osobnosti, vývojové a klinické psychologii i psychologii náboženství. Tento obor přednášel i na Husitské teologické fakultě UK v Praze.

Pane profesore, v knize "Psychologie náboženství a spirituality" (Portál, 2007) věnujete velkou pozornost pojmu spiritualita. Mohl byste krátce vysvětlit, jak tomuto pojmu rozumíte?

Sociální konstruktivisté nás naučili klást si u každého pojmu otázku, čemu a komu ten pojem slouží. Spiritualita je především teologický pojem, bohužel mnohoznačný. Do psychologie se ale dostal úplně odjinud! Američtí hippies vyrukovali proti náboženskému establišmentu, kterým pro ně byly křesťanské církve, s heslem **"I am not religious but I am spiritual"**. Těžko se to překládá do češtiny, spíš bychom řekli: "S náboženstvím mi dejte pokoj, ale spiritualitu, jo, tu beru." Tenhle protest a ta **touha po náboženství opravdově a svobodně žitým, autentickým**, po takovém, jež by člověku pomáhalo vyjadřovat jeho skutečné já, hlavně jeho city, a přijmout sebe sama včetně své tělesnosti - to je **v samé podstatě pojmu spirituality** tak, jak vykryštoval v revoltě amerického mládí v šedesátých letech. Spiritualita je tedy vlastně to, co by měly poskytovat církve, ale ty zklamaly, tak je třeba hledat to jinde.

Dává tedy spiritualita člověku něco, co mu náboženství nedává? A co to je?

To široké duchovní proudění, které má heslo "spiritualita" ve znaku a pro které máme to známé neurčité označení "New Age", usnadnilo mnoha, zejména mladým lidem, aby se odpoutali od formálního křesťanství, aby se otevřeli východním vlivům, aby se nechali v duchovním životě inspirovat přírodou v duchu hlubinné ekologie, případně v duchu předkřesťanského a mimokřesťanského pohanství. Dochází přitom bohužel i k řadě omylů a zkreslení. Na jedno z nich nedávno upozornil Tomáš Halík, když řekl, že orientální vlivy se u nás často připouštějí pouze v podobě kastrované v jednom svém podstatném rozměru, v etice. To je logické: Hippies a jejich soupeřníci se v rámci své vzpoury bouřili v neposlední řadě i proti morálce hláсанé církvemi.

Jak byste spiritualitu psychologicky definoval?

To je velký problém. Jak jsem řekl, v tom protestu, ze kterého se zrodila, stojí spiritualita v protikladu k náboženství. Došlo k **polarizaci** této pojmové dvojice v obecném povědomí. Náboženství dostalo **negativní konotace**, znamená něco zastaralého, rigidního, svazuujícího, neautentického, kdežto spiritualitu chápeme jako něco pozitivního, spontánního, nového, osvobozujícího naše nejvlastnější já atd. A ta polarizace se přenesla i do psychologie. To je nesmírně poučné: Ono je vůbec těžké definovat nějaký pojem vědecky jinak, než jak se mu rozumí v běžné řeči. A tak ti studenti, kteří se v šedesátých letech nadchli pro myšlenku spirituality bez náboženství, začali v devadesátých letech jako věkem zralí a vlivní prosazovat i v psychologii náboženství pojetí, které by tu superioritu spirituality tak či onak vyjadřovalo. Koncem století byl pak podán návrh přejmenovat v Americké psychologické společnosti sekci psychologie náboženství na sekci "psychologie náboženství a spirituality". Pojmový zmatek, který vznikl, má za následek, že se dnes v psychologii náboženství nadměrně často vyskytuje bezradné, neurčitě chápané dvojsloví "náboženství a spiritualita", případně "spiritualita a náboženství," "spiritualita/náboženství" a podobně. (Za povšimnutí stojí podobnost s vysoce frekventovaným dvojslovím "etika a morálka": Jediný důvod pro toto dvojsloví je, že slovo "morálka" má špatný zvuk, konotuje moralismus, rigiditu, nesvobodu.)

Má to nějaké řešení?

Nejlepší řešení je definovat spiritualitu jako **prožitkové jádro náboženství**. Tak to formuloval jeden skvělý židovský religionista, Ken Pargament, a tak to učím už deset let. **Náboženství je širší pojem**. Patří do něj to jádro, spiritualita, plus to ostatní, zhruba řečeno "vnější", co je pro náboženství typické, tedy nauky, obřady, instituce atd. Tohle řešení umožňuje ponechat pojmu náboženství jeho původní obsah a rozsah, a zároveň dát pojmu spirituality v psychologické teorii náboženství místo nejvyšší důležitosti. On totiž k tomu pojmovému posunu pojmu náboženství, který zavinila ta polarizace, není žádný vědecký důvod, nenastal žádný průlom v našem poznání, který by jej vyžadoval. Pargament se prostě pokusil ten "zdivočelý" pojem spirituality jaksi "ochočit", rozumně využít. Klasikové religionistiky se bez něj klidně obešli, ze souvislosti bylo vždycky jasné, kdy se náboženstvím,

náboženskostí či religiozitou rozumí to subjektivní, prožitkové, a kdy něco jiného. Až hlavy vychladnou a pomine ta **dehonestace pojmu náboženství**, která nemá ve vědě co dělat, nebude nutno zase vracet terminologii zpět. Ostatně - představte si, jak bychom se domlouvali třeba s islámskými psychology náboženství (až budou, a oni budou), kdybychom trvali na tom nesmyslu "náboženství špatné - spiritualita dobrá"! Mimochodem - **pozor na idealizaci spirituality!** Jako religionisté musíme hodnotit velmi opatrně. Řečeno jazykem našich předků - v povětří se prohánějí všelijací duchové! I satanismus má svoji spiritualitu a určitě nevznikl na základě nějaké racionální konstrukce, bez mocných prožitků přesahu, transcendence, tajemství či závratné svobody ve vzpouře. To možná spíš dianetika, jejíž náboženský make-up je patrně umělý, účelový; tomu pak říkám **pseudonáboženství**.

Z toho, co říkáte, plyne, že bychom se mohli případně bez pojmu spirituality obejít.

Ve vědě určitě. Ovšem ten pojem se prosadil a my s ním musíme nějak "vyjít". Když se chcete domluvit s lékaři, s pedagogy - a také s lidmi, kteří přidělují peníze na výzkum nebo na různé vzdělávací či výchovné akce - tak je dobré mluvit o spiritualitě, jinak si budou myslet, že chcete dělat misii nebo katechezi. Proto jsem nakonec i já nazval druhé vydání své knihy "Psychologie náboženství a **spirituality**".

Může se z náboženství to spirituální jádro ztratit?

Ano, a to je pak průšvih. Zbývají nauky a obřady, případně instituce, které mohou být i velmi vlivné a mohou si umět získat poslušnost - ale všechno je to dohromady jen prázdná slupka, jádro pryč. Takhle se mnohým jeví současné křesťanství, proto hledají jinde. Musíme přiznat, že stabilita křesťanské věrouky byla stovky let garantována mocensky, nejen z podstaty věci, a teď máme obrovský problém s autenticitou vyznávání.

A existuje také čistá spiritualita, bez náboženství?

Když chápeme náboženství jako něco špatného, přinejmenším méněcenného, tak samozřejmě chcete čistou spiritualitu, čistý prožitek "bez ideologie". To je romantická představa, která dostala u těch amerických hipíků zvláštní, kuriózní tvar díky **halucinogenům**. Vezměte si třeba jejich guru, Timothy Learyho, nebo ještě líp - našeho Stanislava Grofa, mladého lékaře, upřímného materialistu, pro kterého nic nadpřirozeného či duchovního neexistovalo. Lysergovka mu okamžitě dala mimořádné zážitky, silné a strhující, v mnohém podobné zážitkům, jež popisují mystici, mohli bychom tedy snad říct "čistou spiritualitu". A co z toho vzniklo? Dnes máme transpersonální psychologii, hnutí, které má svou věrouku (pestrou synkretistickou koláž včetně šamanských zázraků, vzpomínek na minulé životy atd.), své instituce, svou pospolitost, u nás Diabasis. - Nebo když Muhammada zaskočily jeho první vize, jež svěroval své mateřské manželce ve strachu, že zešlel: tam by se dalo mluvit o "čisté spiritualitě", jež se ovšem stala zárodkem nového náboženství "se vším všudy".

Jakýsi dotek transcendence je ale možné prožít i díky umění, v přírodě apod. Je i toto spiritualita?

Určitě. A zároveň můžeme říct, podle Pargamenta, že jde o náboženské prožitky - vždyť spiritualita je právě jádrem náboženství. Tady mají problém ti dogmatikové, kteří chtějí pojem náboženství rezervovat - zase možná trochu bezděčně, všude číhají nějaké zrádné konotace - pro "to pravé" náboženství, jehož existence mimo prostor církve je pochybná, nelegitimní. Pak se někdy mluví o **pouhé nenáboženské** spiritualitě jako o něčem méněcenném. Je dávno známo, že prožitky podobné prožitkům křesťanských mystiků je možno zakoušet i v jiných náboženstvích, dokonce mimo jakékoli organizované náboženství, lze je navodit i halucinogeny, Grofovým holotropním dýcháním, někdy i sensorickou deprivací. A to že si také říká náboženství!? Tak se bouří ten, komu je pojem náboženství drahý. - A samozřejmě "v opačném gardu" tady jsou v rozpacích i ti, kteří mají pojem náboženství zatížený těmi negativními konotacemi, o kterých jsme mluvili.

Tady máme v češtině specifický problém se slovem **náboženství**, ve kterém slyšíme to "**bož**", naznačující Boha či boha. V jazycích, kde se náboženství označuje odvozeninami latinského **religio**, je snadné chápat náboženství šířeji.

Může tedy člověk spirituálně, resp. nábožensky žít i bez věrouky, bez církve či jiné pospolitosti, jaksi živelně?

Může. A pokud nejde jen o nějaké závaný zbožných nálad, může to být pěkně nebezpečné. Spirituální tíhnutí je nejmocnější silou lidské duše, říká ateista Fromm. Může to být něco jako sopečný výbuch. Jung říká, že úkolem organizovaného náboženství je kromě jiného vést lidské duše tak, aby byly ušetřeny takových výbuchů či vnitřních záplav, aby bylo jejich náboženské prožívání usměrnováno pomocí osvědčených obrazů, pojmů, rituálů a jiných praktik. Sám prodělal uprostřed života hlubokou **psychospirituální krizi**, při které ho před vnitřním kolapsem zachránilo jen to, že byl pevně zakotven ve své práci, v rodině a ve vědeckém úsilí, jež mu umožnilo ty své vnitřní

stavy soustavně popisovat a analyzovat. Někteří velikáni ducha, kteří neměli ke zvládnutí svých vnitřních bouří tak dobré podmínky, skončili špatně, jako např. Nietzsche.

Toto číslo Dingiru se podruhé věnuje tzv. neviditelným náboženstvím. Je možné vidět např. v politických ideologiích projevy spirituality?

Možná spíš projevy všelijakých pochybných duchů, jak jsem o nich mluvil. Slovní kořen "duch" (spiritus) je i ve slově "nadšení", a nadšení bývá na politických masových shromážděních habaděj, samozřejmě na těch dobrovolných. Mystický prožitek splynutí s něčím, co mě přesahuje - ten můžete mít na politické demonstraci stejně jako na rockovém koncertě. Matka Vlast může probouzet bezmeznou vášnivou oddanost, příslušník méněcenné rasy nebo třídní nepřítel zase "echt" posvátný hněv, podobný tomu, s jakým muslimové v Mece organizovaně kamenují satana. Jung označuje nacismus a komunismus za dvě největší katastrofy minulého století, a byly to podle něj především katastrofy náboženské. Obě měly - každá svou vlastní - odpornou spiritualitu.

Mluvil jste o zneužívání spirituality. Ve své knize píšete i o tom, že i vědecká práce může nést znaky náboženství. I u vědy byste viděl negativně, když se v ní projeví spiritualita?

Je krásné, když se pro vědce stane jeho práce posvátným posláním, něčím existenciálním, v čem najde smysl života a co je natolik cenné, že stojí za to věnovat tomu celý život. Tak to může prožívat i křesťanský vědec. V dějinách Západu však po jistou dobu **věda plnila úlohu náboženství** - snažila se dát člověku základní porozumění tomu, co jest. Tento postoj býval autentický, dnes sice ještě trvá, ale domnívám se, že je spíše úpadkový. Velcí filosofové a vědci pochopili, že věda nemůže člověku naplnit potřebu smyslu života a dát mu ten nejhlubší základ. Ten, kdo by dnes vědu takto zbožňoval, je už tak trochu mimo. Na vulgární úrovni tento postoj ale přežívá, třeba v redukci duševna a duchovna na biologické. Z takového postoje pak vyplývají i důsledky pro to, jak člověk pečuje o svou duši - ztrácí se smysl pro tajemství, pokora, vděčnost.

Spirituální charakter mohou mít asi i jiné způsoby společenského angažmá.

Jistě, kolik receptů na záchranu (nábožensky řečeno: spásu) světa, tolik spiritualit. Cokoli má nejvyšší smysl a čemu je třeba podřídit vše ostatní, budí úctu, nadšení i lásku spirituální povahy. Spiritualita se ale naopak může také "zakřivit" do sebe sama, spirituální prožitky mohou ztratit schopnost transformovat člověka a mohou být samoučelné.

Stále se v rozhovoru vracíme k hodnocení různých podob spirituality. Je možné spiritualitu nějak vědomě kultivovat?

Duchovní život je vždycky také péčí o vlastní duši, jinak řečeno je kultivací spirituality. Ta péče může být bezděčná, rozhodující proměny mohou probíhat právě tehdy, když na sebe vůbec nemyslíme, protože máme plné ruce práce ve službě druhým. Tomu dnes snad rozumíme poměrně dobře. Niternost zůstává bohužel často stranou. Tiché rozjímání, meditace, půst nikoli jako záslužný úkon, ale jako způsob práce na sobě. **Obřady!** Dovedeme kritizovat "prázdné obřadnictví", ale chybí nám smysl pro to, co účast na obřadu může dělat s duší. Psychologie dobře zná sílu **řeči těla**: pozvednutí rukou, povstání, pokleknutí, znamení kříže, to jsou - psychologicky řečeno - techniky navozování prožitků. Kdysi byla psychologie součástí teologie, dnes stojí mimo a bývá předmětem nedůvěry nebo pohrdání. Kdybych mohl aspoň trochu přispět k překonání tohoto odcizení, byl bych moc rád.

Děkuji za rozhovor.

Zdeněk Vojtíšek